

Négy szemközt Petőfivel¹

Illyés Gyula „nézetei”

„Miképp a füstész, midőn arcot másol, a szemet rajzolja ki legelőbb, hogy mintegy folyvást nézhessen a másolandó egyén lelkébe: úgy kerestem én azt a szemet...”

Illyés Gyula idézi Erdély János bölcs gondolatát, jelezvén, hogy ő azt a szemet, Petőfi reá néző tekintetét nemcsak Petőfi könyve írásakor, de azután is, egész életében kereste, látta és láttatta. Ez a mélyen ülő szem látszik ezen a képen is, Ferenczy Béni szobráról készült részleten, amelyről ezt írta a *Naplójegyzetében*: „Alig van szobrász, akinek a tehetsége, zsenialitása annyira szétömlött minden munkájában majdnem egyforma erővel, hogy minden szobrából árad az, amit ki akart fejezni. Természetesen mégis mindenki számára van olyan szobor, ami valami szempontból közelebb áll hozzá, de nem azért, mert az művészi értékben más volna. Az a mély pszichológiai meglátás és kifejezési merészség, ami az ő Petőfi-szobrában van, az valóban ezt a szobrot rendkívülivé teszi számomra” (1967).

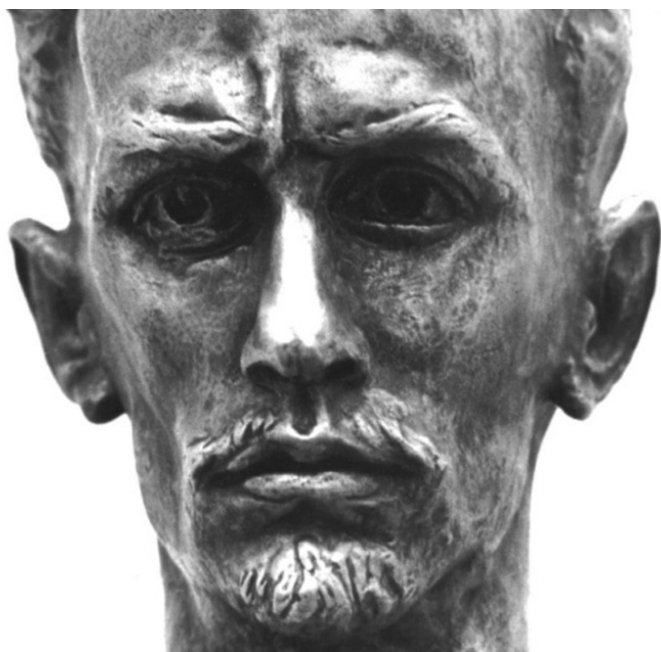
Ez a szobor Gyulán is, Beregszászon is, de a Petőfi Irodalmi Múzeum kertjében is áll, és néz reánk szúrós tekintettel (*l. köv. oldal*).

„Hol a szem, szemével farkasszemet nézni?” – kérdezte Babits Petőfi centenáriumán száz évvel ezelőtt, és ezt Illyés Gyula is idézte 50 évvel ezelőtt 1972. december 30-án este az Erkel Színházban. Mivel a rádió egyenesben közvetítette, ezért máig emlékszem, hogy nagyságát, jelentőségét méltatva nem a „lobogónk: Petőfi”-t, nem a forradalmi, királyakasztós verseit idézte, hanem azokat, amelyről elfeledkeztünk, hogy egyszerűségükben miért is voltak „forradalmian” újak, mások.

„A remekművek attól halhatatlanok, hogy rejtetten bennük van, amivel a jövő korok is táplálkozhatnak – mondta Illyés. – Ha rájönnek annak a kifogyhatatlan tápláló anyagnak az ízére. A mi korunk mindmáig nem teljességgel

MÓSER ZOLTÁN (1946) tanár, fotóművész.

1 Illyés Gyula *Petőfi* könyve jól ismert, az egyik legszebb lírai monográfia, amit költőkről írtak itthon. (Az előszava feledhetetlen.) Nyilván lesz erről szó a mostani évfordulón, ezért nem ebből idézek, hanem a *Naplójegyzetekből*, amelyeket azért is néztem át, hogy vajon azokban még miket jegyzett föl magának és az utókornak. (Mivel minden idézet ezekből a kötetekből való, nem jelzem külön, csak az évszámokat.)

élvezi Petőfi ízeit. S ebben mintha magának a költőnek is része volna. Petőfi ugyanis, ellentétben a közfelfogással, nem könnyű költő. Épp azáltal nehéz, azáltal kíván fokozott figyelmet, mert könnyűnek tetszik. A Petőfi-vers, akár a népdal, félrevezeti a gyanútlan, főleg a szerénytelen olvasót. Azt hisszük, csak az van benne, amit első hallásra-látásra kapunk, amit a fölszín mutat. A Petőfi-vers, akár az egymásba illeszhető fababák, többrétegű. Úgy rejti a magas művészetet, akár azok a néhány vonással odavetett rajzok, amelyek mondanak ugyan valamit azzal is, amit ábrázolnak, de amelyek a tökéletes mesterről épp a felsőfokú egyszerűségükkel tanúskodnak. A *Megy a juhász számáron* vagy a *Befordultam a konyhára* a világ legigénytelenebb verse. De próbáld utánacsinálni, s akkor méred majd föl, mit tudott az a kéz, amely azokat egy kanyarítással létre varázsolta.”

A *Megy a juhász számáron* kezdetű verse folklórizálódott, népdallá vált, több variánsát ismerjük, de a másik, bár a legismertebb éneke Petőfinek a *Befordultam a konyhába...*, nem népdal: Frank Ignác Laura-csárdásának dallamát utólag alkalmazták a versre, és ezzel terjedt el.²

2 A népdallá vált Petőfi versekről „*De szeretnék csillag lenni az égen...*” címmel 2012-ben jelent meg kis könyvem a győri Magyar Kultúra Kiadónál, amely a rádióban 2004–2005-ben elhangzott *Versek, dűdok, dalok* című sorozat anyagát tartalmazza.

Mi volt Petőfi legnagyobb ereje?

Erre a kérdésre azt a választ adja Illyés, hogy – szinte már kamaszfővel – remekül tudott szerkeszteni. „Már a zsengei – ha anyagukban fogyatékosok is – hibátlanul kerek, egészek, rögtön áttekinthetők, pompásan prezentálhatók (mert ez a szerkesztés fő ismérve).

Mert öntudatlanul is előadásra gondolta őket? Lehetséges. Valószínű. Ha nem is olyan mértékben, mint Horváth János fejtegeti.

S Ady legnagyobb ereje?

Ugyancsak a szerkesztés. Legtarkább szimbolista képbe burkolt versének is a belső rendszere oly kerek, akár a küllők rendszere.

Petőfitől tanulta?

Nyilván.

Ahogy a hazafiságot is.

De hisz különben semmiben sem hasonlít rá! Sőt!

Igen. A nagyok a nagyot – a mélyet – veszik át, s adják tovább” (1959).

Kétféle tanulság: Kossuth és Petőfi

„A költő örökké az eszményt követi

A politikus megalkuszik – nem az eszménnyel, hanem a körülménnyel.

Tartsunk ki? Alkalmazkodjunk?

[..]

Ellentétben voltak, s mégis nehéz őket ellentétbe állítani. Mindkettőnek igaza volt. Kossuth – későn jött rá? Petőfi – nem alkalmazkodott.” (1945)

A „propogandista” Petőfi mának szóló üzenete

„[Bem] egy sorát nem olvashatta Petőfinek. A lengyel származású Bem, aki kitűnő politikus is volt, nem csak kitűnő hadvezér; rögtön fölismerte, hogy ki lehet ez a Petőfi Sándor, és működtetni tudta az ő költői erejét közvetlenül, azaz a társadalmi harcokban, a hadszíntéren folyó harcokban is. És Petőfi boldogan ment el – hogy ezt a modern kifejezést mondjuk – propagandistájává Bemnek. Itt megint egy félreértést kell eloszlatnom. A művészek szívesen és boldogan dolgoznak rendelésre. Ehhez azonban három dolog kell: hogy egyetértsenek azzal, aki rendel, azzal, aki számára megy a rendelés és a saját lelkiismeretükkel. Ez a ritka eset volt Petőfi és Bem viszonyában, hogy Petőfi tökéletesen azonosította magát Bem hadicéljaival, a társadalmi gondolataival. [...] Tehát Petőfi-nek és Bemnek az együttműködése ideális együttműködése a szellem és a tett emberének.” (Rádiónyilatkozat: 1972)

A magával való azonosulás költője

„Hogy a nagy költő mindig nagy ember-e, ehhez az igazán nehezen tisztázható kérdéshez Babits Mihály mondott egy igen szép mondatot, ami így hangzik: »Tiszta költő csak tiszta ember lehet.« Lehetnek tehát óriási tehetségek, Baudelaire, Verlaine igazolhatják a szenvedésüket, de azt, hogy kövesen valaki egy szép, tiszta, egyenes utat az életben, arra példát a mi Petőfink adott; ez az ő egyedülisége, szinte az egész világirodalomban.” (Rádióelőadás: 1966)

*

„Nem lebecsülendő kockázat, hogyha egy zseniális költői tehetség rendkívüli jellemmel társul. Nem kívánhatjuk azt, hogy minden nagy költő nagy ember is legyen. De ha ilyen mégis megtörténik – hogy valaki kitűnő, rendkívül nagy költő és rendkívüli ember is –, ez példát sugároz, vagyis azt hagyja ránk, hogy ha magunkba fogadjuk mint művészt ezt az embert, akkor magunkba kell fogadnunk mint jellemet is. Petőfinek a példája félelmetes, és azt lehet mondani, hogy majdnem követheetlen. Volt valami törvényszerűség abban, hogy az őszinteség, a szókimondás és a magával való azonosulás lépésein hogy jutott ő a csataterre és a tömegsírba. A XIX. század az ő korában kezdte a költői mondandó tartozékának tekinteni az őszinteséget. Vagyis: hogy a költő mindig azt mondja, amit ő magában érez, azaz percenként kitarja az egész lelkületét. Petőfi ezt csinálta. Ezt tudta csinálni huszonhat éves koráig; ő maga is leírta: mondhatják rám, hogy nem voltam jó költő, de hogy jellemes ember voltam, vagyis igazi republikánus, vagyis igazi forradalmár, vagyis igazi társadalomjavító, azt nem fogja tőlem megtagadni az utókor. Így is lett.” (Rádiónyilatkozat: 1972)

*

Egy tervezett képekönnyről

A *Naplójegyzet*ben különös érzéssel olvastam arról a tervezett albumról szólót, amelynek én is részese lettem volna:

„Közvetlenül részt veszek egy *fényképalbum* létrejöttében, ezt az albumot a Petőfi-emlékbizottság megbízásából Varjas Béláné szerkeszti az én szöveggemmel és szövegmagyarázatommal. Az albumban bemutatjuk mindazokat a tárgyakat, épületeket, tájakat, amiket Petőfi saját szemével még látott. Könyvünk címe valószínűleg az lesz, hogy *Petőfi tekintetével* vagy *Petőfi szemén át*. Célunk, hogy megmentünk mindazokat a képeket, dokumentumokat, tárgyakat, amelyek a fiatal gyerek Petőfit segítették a magyar nép életének megismerésében. Persze érzékeltetni kívánjuk azt is, hogy ebből a megismerésből miként fejlődött azzá, aki lett.”

Három ismert fotós mellett – nem várt meglepetésként – engem azzal tisztelt meg Illyés Gyula 1972-ben, hogy én is egy negyed részt kaphatok ebből a munkából. És azt el is végeztem, de az albumból nem lett semmi. Régen elfelejtettem a felkérést, amikor 5-10 évvel ezelőtt a *Hitel*-ben megjelent egy hátrahagyott írása: azok a szövegek voltak – mert az volt a terv, hogy a képek mellé írt szövegeket Illyés –, amelyeket az én képeim mellé írt. De akkorra már a képeim jórészt elkallódtak – csak néhány maradt meg egy borítékban. Ebből kettőt, a megtett utak emlékeit is felidézve, itt megmutatok.

Sárszentlőrincet én azért kaptam, mert ez a szülőföldem, és abba a gimnáziumba jártam Bonyhádon, amelyet Sárszentlőrincen alapított az evangélikus gyülekezet, ahová Petőfi is járt. (És ahol ma múzeuma is van.) Az az utam nagyon olyan „Petőfi” volt: a vonatról a kajdacs elágazónál leszállva gyalog mentem át Borjádra, onnan Lőrincre és vissza. A nagyméretű evangélikus templomban az oltár fölötti padokon hallgatták a diákok az istentiszteletet. Unalmukban be is vészték a nevük kezdőbetűit. A hagyomány szerint a P és az S Petrovics Sándor kezétől származik. Szép legenda, közel 200 éve él és élte.

Szalkszentmártonban is jártam, a szülei házát, a volt mészárszéket kellett lefényképeznem.³ Az idősebb Petrovics István Dunavecseről elköltözve előbb a Duna partján álló révcárdát bérelte, és 1845 tavaszán vette egy esztendőre bérbe a szalkszentmártoni nagy vendégfogadót és a hozzá kapcsolt mészárszéket a mezővárostól.

Ez egy 1822-es leírás alapján így nézett ki: „A nagy vendégfogadó vagyon a belső városban, a boltos ház és az oskola között, vagyon benne két vendégszoba, egy borivó, a vendégfogadós lakása, egy konyha és kamara, alatta pedig egy pince; ezenkívül itt vagyon a mészárszék, és ahhoz egy faggyúskamara, mind egy zsendelyes födél alatt, falai téglából vagynak rakva, mind jó karban állanak – az udvara közepén vagyon a szekérszín kőoszlopokra; napnyugotnak pedig éjszaki-déli direkcióban (irányban) vagynak istállók, mind fazsindely födél alatt, az udvara téglából rakott falakkal vagyon békerítve.”

Azért is idéztem a kép mellett ezt a korabeli leírást, mert ez a bérlemény nagyon más, mint a szülőháza volt Kiskörösön. Erről a házról, hová a tenyérnyi udvarból a vállunkig érő ajtón jutunk be, *Naplójegyzetében* ezt jegyezte fel Illyés:

„A gunyoros franciával – Valéry Larbaud-val – szemben annak a gyermeki amerikai írónőnek a pártján vagyok, aki furcsállotta, sőt kétségbe vonta, hogy olyan nagy szellem, mint Shakespeare, oly szűk kis szobában születhetett, mint amit Stratfordban mutogatnak. Egy tornatermet vagy egy székesegyházat mindnyájan arányosabbnak, megnyugtatóbbnak vélnénk ily célra. Kiskörösön

3 1972 szeptembere óta múzeum, ahol egy emlékkiállítás várja a látogatóit.

a putrinál alig magasabb Petőfi-házból egy guggolással kijutván, rajtam is olyan érzés suhant át, hogy természetesebb lett volna, ha egy olyan szárnyalású léleknek földi induló helyén, mint *Az apostol* szerzője, egy vasúti gócpont kupolacsarnokába vezetettünk. Vagy egy repülőgép hangárjába. Nem is hangárjába, azaz szekérszínébe, hanem arra az óriási betonmezőre, ahol a gépek száz métereket szaladnak, mígnem lendületet nyervén fölívelnek.” (A képzelet bilincsei: 1964)

Március: a szabadság hava

Petőfi Sándor kétszáz évvel ezelőtt, 1823. január első napján született, jól tudjuk. „A naptárban csak egy új év – írja Illyés –, de a magyarság életében egy új korszak nyílt ezzel a nappal. A magyar nép lelke kapott hangot. Mintha a néma szólalt volna meg. Később az a fiú mondta el legvilágosabban, mi fáj, mi kell a magyar népnek, mitől lenne boldog.”

De mégis a fő hangsúlyt Petőfivel kapcsolatban nem születésnapjára, hanem március hónapra helyezte Illyés: „Március – mondanom sem kell – Petőfi magántulajdona. Nem azért, mert ettől a hónaptól kapta a legnagyobb ajándékot,

a legnagyobb sikert. A *Talpra magyar* nélkül is az övé volna. Csak azért, mert ezt szabták rá, ez az egyszerre játékos és tragikus, nevető és forradalmi éghajlat felelt meg leginkább a természetének, legotthonosabban ebben mozgott, pontosan a hónap végéig, mert a csak játékos és köhögve is füttyös április persze már Csokonaié. Nem tudom pontosan, milyen más országokban március arca. Olaszországban, úgy láttam, a munka verejtékétől piros. Nálunk attól a láztól, amely Petőfi arcát tüzesítette, a remény és a szabadság szeleitől. Petőfinek köszönheti, hogy nálunk a szabadság hava immár mindörökre.” (Rádióelőadás: 1941)

Szervátiusz Tibor: *Petőfi Erdélyben* című, égetett ecetfából készült, 1977-es szobrának részlete (Móser Zoltán felvétele)